

XII Seto Kongressi kõne

N'oo' omma' lihtsa' tegemisõ', a ello viimisõs paistusõ' rassõ'. Seto keele häõmisõst ja väärtüstamisõst om kõnõld õgal Kongressi jo 1993. aastakast pääle ku oll edimäne pääle sõta Seto Kongress. Tuu oll 24 aastaka iist. Üteh tuukõrd vasta võõdõt otsusõh om üteld säänestmuudu: „Seto keele ja kultuuri alalhoitmisõ ja arõndamisõs om vaia väärtüstä' seto kiil perreh ja koolih.“ 15 aastaka iist, 2002. aastakal, VI kongressil võõdõt vasta tüüplaan seto keele ja kultuuri alalhoitmisõs, koh om väiga' hõste vällä kirotõt, õt midä õgaüts saasi' tetä' tuu jaost, õt mi kiil ja kultuur püsüsi' edesi. Kas parhilla' väärtüstadas seto kiilt perreh ja koolih inäp vai veidebä ja ku pall'o tuud tüüplaani täüdetäs õgah kotoh, küläh, seldsih, leelokoorih vai vallavalitsustõh – tuud om rassõ hinnada. Õga inõmisõ õgat teko ja sõna saa-ai perrä kaia'.

Katõ nädäli iist oll mul üts väiga' illos kogõmus: ku Verska valla külävanõmba' käve' ütehkuuh ekskursionil ja nä kõnõli' kõõ päävä umavaihõl seto keeleh. Mu suu kisk naarulõ ja süäme alt läts lämmäst. Ma tensi näid päävä lõpuh tuu iist.

Täämbä, uma viimätsel aamõdipääväl, taha tennädä ka kõiki nuid, tõisi setokõisi, kiä' õgapäävõtset seto keeleh kõnõlõsõ' ja säänestmuudu perrätulõjilõ edesi andva'. Ma taha üldä', õt ma väiga avvusta Teid kõiki, kiä ti tuud tiit. Õgapäävõtse' kõnõlõmisõ' ommava' väiga' tähtsä'. Ja ku kõnõlda-ai, sis loosungi' jääväki' loosungist ja otsusõ' jääväki' otsussist.

Om kõigilõ tiidä', õt seto keele olukõrd om kehv ja olukõrrast kõnõlõmisõst inäp olõs vaia tegusit, mia' avitasi' olukõrda parembahe muuta'. Olõs hüä, ku järgmätsel kongressil mi piasi-i inämp kõnõlõmma tuust, midä kõkkõ mi saasi' seto keele hüäst ar' tetä', a kõnõlõsi' inämp tuust, midä kõkkõ mi s'oo viimätse 3 aastakaga' seto keele hüäst ar' olõ tennü'. Lõpmalda' ideaalsit lahenduisi otsma jäieh võisi' juhtuda' nii ku naase võtmisõ vai mehele minekiga' illatsõh iäh – piat lepmä tuuga', kiä viil perrä om jäänü' – ku om kiäki' viil perrä jäänü'.

Seto keele edesiviimist saa-ai jättä' üte, katõ inõmisõ vai ka' organisatsiooni ola pääle. S'oo om mi kõigi setokõisi ütine vastutus ja tuu lätt kõrda õnnõ mi ütitse tegemisiga'. Tuu tähendäs, õt mi õgaüts piasi lõüdmä uma tii, õt kuvvamuudu mi saasi anda' uma panusõ. Kuki' tuu om mi ütine murõh, om vanõbidõ kogo arotanu' ja lõüdnü', õt seto keele edesiviimisõst piasi' olõma üts täüskotusõga' vedosnik, kiä koordineer mi kõigi ütist tegutsõmist tuuh osah. Kas tuu nakas k'auuma vahtsõlt üle kaetu VI kongressi otsusõ tüüplaani perrä vai mäntsegi' vahtsõ kokkoleppe perrä ja kas tuu vedosnik nakasi olõma valla tüütegiä, mõnõ organisatsiooni palgal vai niisama projektijuht – tuu om vaia ütehkuuh kokko leppi'. Näütusest täämbä sihsamah kongressil. Kõik tähtsä' ja hüä' inõmisõ' ommava' siih olõmah. Nii ku ütles vanasõnagi': Julgõ päalenakkaminõ om jo puul võitu! vai Täämbätsi tegemisi tougaku-ui hummõnist!

Siih saalih om täämbä umbõs 100 inõmist. Ku arvada', õt kõik nuu' mõistva' seto keeleh kõnõlda' ja õgaüts meist oppas õga aasta õnnõ ütele seto keele selgest, sis olisi pääletulõjit pall'o inämbä ku aastaka joosul ar' koolõs. Ku mi vii tuu mõttõ pääle kongressi hindäga' üteh umma küllä, seltsi vai kohe mi õgaüts tagase lää ja anna sääl edesi ka' nuilõ velekeisilõ ja nuu' tegevä' tuud samma, sis saa aastaka joosul jo pall'o inämp kõnõlij mano. Niisama veid'o ommõki' vaia, õt asi nakasi edesi liikumma ja muutumma. Üteh aastakah üts inõminõ – tuu olõ-õi pall'o, a ku mi kõik hulgana ütehkuuh säänestmuudu tii, sis saasi' pall'o – s'oo om nii ku talgo kõrrah mäntsegi' suure tüü tegeminõ.

Setokõisi om mitmit tuhandit, a ütiskundliku tüü tegijit õgaüte teenindamisõst jätku-üi – tuu om selgembäst selgemp. Ku mi jää kõik aig uutma, õt kiäki' tõõnõ tege ar', sis jääväki' mitmõ' as'a' tegemäldä'. Nii võisi', a nii saa-ai süvvä'. Niisamalda ku om süümisõ ja sital k'auumisega', latsi tegemisõ, leelotamisõga' – mi kõõ piasi nuid tegemisi õks eis' tegemä, õt nuist midägi' isiklikku kasusi' vai mi saasi' tuust hüvvämiilt tunda'. Niisamalda' om ka' setokõisi ütiste murridõga': ütehkuuh tegeminõ, õt õgaüts tege veid'õ ja ütstõõsõ avitaminõ, ku om rassõ - and pall'õ inämp põhjust tegemisist ka' hüvämiilt tunda'. Kua om paremp, kas ütsindä vai ütehkuuh tandsi'? Kas ütsindä rassõt tüüd tetä' vai ütehkuuh lauluga' tetä'?

Niisamalda saa edendädä ka' seto tandso, kutsu' nuuri tütrikka leelokoorõ vai kuniga meistri löüd hindäle opilasõ ja tuu tä kunigriiki võistlõmma.

Üte aastakaga' võit opata' pall'õ, ku om tahtmist ja aigu. Ma tiia tuud umast käest. Kolmõ aastaka iist ma kõnõli kongressil kiräkeeleh. Ku minno aastaka iist päävanõmbast valiti, sis ma tiidse, õt no' olõ-õi inämp päsemist. Täämbä ti iih saistõh pia ma mõistma umma ettekannõht tetä' seto keeleh. Mille? Setomaa sünnüpääväl, Seto Kongressil vanõmbitõ kogo päävanõmbana ti iih saistõh ma pia uma ettekannõht seto keeleh - tuu om mu jaost väiga' suur avvuasi. Niisamalda ku kanda' seto rõivit, kanda' seto lippu vai laulda' ütehkuuh seto hümn. Nuu' kõik ommava' väiga' tähtsä' ja suurõ' väärtüse' mu jaost.

Koolioppus om tähtsä nuilõ latsilõ, kinkõl kotoh olõ-õi seto keele mõistjit. Vaia om meeleh pitä', õt lats opi-i tuuperäst, õt om vaia, tä opp tuuperäst, õt om huvtav. Nii piasi latsi oppus olõma näile ka' huvtav. Parhillanõ seto keele oppus koolõh olõ-õi piisav. Ma olõ kõnõlnu' tuu suurõmbast tegemisõst, a as'aosalisõ' omma' andnu' mullõ tiidä', õt tuu olõ-õi võimalik. Kõnõldas, õt koolih jääse seto keele oppaminõ päämätselt tuu taadõ, õt olõ-õi oppajit, kiä' olõsi' võimõlisõ' vai motiveeritü' seto kiilt oppamma. Tuu näütäs, õt olukõrd om kriitilinõ.

Ku inõminõ mõista-ai, sis tuust ma saa arvu, a ku kõnõldas motivatsiooni puudumisest, sis tuu näütäs väärtüshinnangit seto keele suhtõh. Väärtüstämisõ tunnõht, õt seto kultuuri, perimüst ja seto kiilt om MEEL vaia, tuud saa-ai mi ministeeriumist õga Euruupa struktuurifondist küüstä', nõuda'. Tuu om vaia meil õks eis' hindä seeh üles löüdä'.

Võimaluisi om hüä pall'õ ka' kooli jaost. Mõnõ' nuist paki vällä ka' ministeerium minkõst ma jo kõnõli, mõnõ' olliva' kiräh deklaratsioonih. Nuilõ mano paku hindä puult viil mõttõ, õt ku meil olõ-õi oppajit, kiä' mõistva' seto keeleh opada', sis vaest saasi' tetä' säänestmuudu, õt kiäki' tege tunni kiräkeeleh valmist ja seto kiilt mõistva ineminõ lugõ tuu seto keeleh videohe? Tetä' niiüldä' videooppus. Kindlahe tuu olõ-õi tuu, ku seto kiilt kõnõlõv ineminõ om klassi iih, a tuu om õks vaest paremp ku midägi' olõ-õi. Nuidõ video-oppustõ hüä puul om tuu, õt nuid saasi' üle interneti kaia' ja sis nuidõ perrä opda' ka' kõõ tõõse setokõsõ üle ilma. Ütskõik koh nä eläse: Setomaa vallah, Petsere rajoonih, Krasnojarski kraih vai Pariisih. Ja oppi' hindäle sobival aol, sis ku sekä-äi ütski' tähtsä tüü vai kuuholõk.

Säänestmuudu keele, juhilupõ ja eiski' pillimängu oppuisi om internetih hulga ja jo mitmit aastakki. Tuu olõ-õi inämp määnegi' innovatsioon. Tuu olõsi aoga' üteh k'auminõ. Näütüest s'oo sügüse lätsivä' mitmõ põhikooli opilasõ' Eestih kuuli õnnõ e-oppõ vormih. Ja tuud riiklikuh haridussüsteemih. Mille? Õks tuuperäst, õt mõnõ saarõ pääl saa-ai õgapäävätselt kuuli k'avvu', a saarõl kuuli pitä' om riigilõ liisnalt kallis. Opilasi om veid'õ.

Või olla', õt s'oo olõsi' ka' üts võimalus tulõvikuh Verska gümnaasiumi alalhoitmisõ jaost? Parhilla' om viil 5 aastakka aigu, õt gümnaasiumi ainõtunni' videohe võtta', e-oppusõ kava

kokko säädä' ja nakada' gümnaasiumiharidust andma e-oppõ vormih. Või olla', õt mõnõ tõõsõ kavvõndõh maapiirkunna latsõ' olõsi' väigagi' huvitõt tuust ja olõsi' nõuh veid'õ ka' massma tuu iist. Parhillanõ olukõrd saa-ai edesi minnä' kavvõbalõ ku aastal 2023, sis satas Eesti jaost Euroopa Liidu kell.

Kooli' saava' viil inäbä tetä' kuuhtüüd seto muusiumidõga', koh om hulga hüvvä perimüskultuuri varra olõmah. Nii ku üteldäs: nii pall'õ asju, midä ma olõ terveh elo hindäle tahtnu' ☺ Ku hüä olõsi säääl kiilt ja kultuuri opada', õt kae' – s'oo om kitasnik, a tuu säääl om tiranik. Vai tetä' opitarri, laagrit vai ütškõik mäntseh vormih ütehkueh määnestki' tüüd ja nii opatas vannu tegemisi, tüüriistu, süüke, traditsioonõ jne. Muusiumidõga' võisi' kuuhtüüd tetä' ka' nuu', kiä' nakasõ' oppamma nuuri ja suuri inemisi. Võimaluisi om säääl hüä pall'õ. Kõik saava' anda' uma panusõ, ku om tahtmist. A tuu tahtminõ, vot tuu tulõnõs jo õnnõ õgaütest hindäst.

Sääne ütime seto keele oppamisõ kuuhtegeminõ võisi' saia' vahtsõst ütitse kuuhtüü alosmüürüst meele kõigilõ nädäli peräst pääle nakkaval vahtsõl Setomaa aoarvamisõl.

Õgal kogukunnal võisi' olla' ka' uma ütime infokanal vai esindäjä, kiä om tiidä' antu Setomaa valda, läbi kinkõ kõik tõõsõ' saava' ka' nuu' andmõ' ja edesi anda' vaiaminevit tiidäandmisi. Sis om hüä ütitsitõ tegemisist tiidäandmisi lakja saata'. Olõ-õi tähtsä, õt mia tuu om. Tähtsä om, õt tuu olõs hõste läbi mõtõld, pall'õdõlõ kättesaadav, usaldusväärne ja kindla infovahetuskanal, mia tüütäs!

Ku vald, SKVK, SVL tegelese' päämätselt vabariigi valitsusõst õgasugumatsi võimaluisi vällääjamisõga', sis kogokund võisi' olla' nuidõ võimaluisi käpe kasutaja ja ka' tagasiside andja. Seldsingidõ, leelokoordõ, külävanõmbidõ rolli' jms võisi' ja eiski' piasi' mängmä tuuh suurõbat rolli – ku täämpä. Nuist piasi' saama vallalõ väärtüsligu'kuuhtüüpartneri'. Nuist võisi' inäp tulla' niüldä' kvaliteetsit projekte ka' SKP- ja SAP-i. Õt õga näide fondi sent lääsi' kõgõ parebahe tekemistõ. Olõ-õi mõtõht ikkõ', õt ku edimäist vooru anda-ai. Tii' projekt parembast ja proomi' järgmätsel aastakal vahtsõst.

Üts hüä näüdeh kuuhtüüst rahvaga' om Setomaa valla tekkiminõ. Nii pall'õ ku ma tiia, om tuu edimäne kõrd, ku setokõisi elokotusõst olõva haldusterritoriaalse piirkunna nime'h om seeh siintse põlitsõ rahva nimi „seto“. Ku ütitse valla teket pidävä' mitmõ' setokõsõ' eis' saandi sündmüsest, sis mu meelest tuu nimetüs tege tuu tuhandõ aastaka sündmüses. Ma kõnõlõ tuust siih tuuperäst, õt pall'õ' Setomaa inemisõ' vaest eis' tiia-ki-i ku tähtsä oll näide tuu jaanuari kuuh rahva hääletüsel k'aminõ ja säääl uma soovi välläütlemisõ. Pall'õ' omma' ülnü', õt ah mia no' ma', midä tuu üts helü lugõ, midä mul tuust midä nä tegevä' jne. Tuu hääletüs näütäs, õt ku suur võim om rahva ütitsel tegemisil, uma tahtmisõ välläütlemisõl. Tuu oll tuu mia otsust peräkõrra ja lõpligult Setomaa valla tekkimisõ läbi valitsusõ otsusõ. Vanõbidõ Kogo nimel taha Teid kõiki viilkõrd tennädä tuu iist. S'oo olukõrd näütäs väiga' hõste, õt ku riigil om vaia tiidä', õt midä rahvas arvas vai rahvas taht. Ta saa'ai teisilda. Ka' täämbä mi olõ siia' kokko tulnu' tuu jaost, õt vällä üldä' uma' arvamisõ', soovi', tahtmisõ', tulõvigu nägemusõ' ja panda' nuu' tämbätsoje otsussihe.

Ütest as'ast taha viil kõnõlda'. Ma elä imelitsõl aol. Jo 73 aastakka olõ-õi mi maal sõta olnu'. Kõik mi tarõ' ommava' nii lämmä', õt kiäki' panõ-õi inämp talvõl tarõh kaskit sälgä. Süvvä' om vool'u ja eiski' liisnalt pall'õ, ja õga päiv visatas tuud üle ilma hulga minemä. Suurõmp jago meist tiä-äi, mia om sõda, nalg, kütmäldä' tarõ vai ilma saapilda' talvõ üleeläminõ. Tuuperäst, õt mi olõ-õi nännü', olõ-õi tundnu' nuid aigu.

Kooliharidus ja tohtriabi ommava' ilmarahalda' käeh, pääliinah saat massulda bussiga' ka' sõita'. Raha hulk mi riigih, Setomaal ja ka' inemisi sissetulõki' kasusõ' õga aastagaga'. Õgatsugu massinit, rõivit ja asju om kotoh nii pall'o, õt elämisõ' piat mitu kõrda suurõmpa' olõma, ku nuu' olli' saa aastaka iist, muido maha-ai kõik kraam ar'. Kõik piasi nii ku parembah kõrrah olema! A kas om?

Ku mi kae inemisi hindä ümbre, sis mi või nätä' pall'o väsünüisi, vihatsit, üksindüsse vaonuisi, kibestunu' inemisi. Ka' nuid, kiä' inämp midägi' looda-ai vai mõista-ai elämisõst määnestki' hüvvämiilt tunda'. Kuigi' veid'o om rõõmulisi ja õnnõlikkõ. Mille tuu om säänestmuudu?

Ku innevanastõ saiva' inemisõ' kokko, õt umavaihõl kõnõlda', sis no' tulõ õgasagamatsi jutta, informatsiooni, tiidäandmisi, üleskutsit jne õgalt puult ja õga päiv nii pall'o pääle, õt inemisil olõ-õi vaia inämp umavaihõl kõnõlõmisõ jaost kokko saiaki'. Nä väsüse' päävä lõpust ar' ja taha-ai õdaku eiski' uma perrega' kõnõlda'. Mõnõ' pagõhõsõ' tuuperäst ar' mõtsa elämägi'.

Mi võisi' ummih rõivih kokko tulla', umah keeleh kõnõlda', laulda', ummi tandsa tandsi' jne., a meil olõ-õi tuu jaost aigu. Innidsel aol oll inemisil vaia tüüd tetä', õt ello jäiä' ja näil oll aigu k'avvu' pidodõl, kirmassil, kerkoh jne. Täambä olõ-õi murõht ello jäämisõga', a aigu õks olõ-õi. Aigu om kõik aig nii veid'o, õt sagõhõhe jovva-ai uma perreh kõigi sünnüpäävälegi'. Saadõtas lühkokõnõ sms – pall'o õnnõ! Kõik aig om vaia rahha, rahha, suurõmbat tarrõ, vahtsõt kodomassinat vai sõidumassinat õga mõnõ aastaka peräst jne., ja sis võisi' viil olla' kiäki' kiä mõist minno (meid) õnnõligust ka' tetä'. ☺

Kõik nuu' materiaalsõ' hüve' ommava' tennü' mi elo kindlahe pall'o parembast ku oll mi vanavanõmbil, a kas nä omma' tennü' kedägi' ka' õnnõlikust? Nä omma' andnu' ja andva' meele kõik aig tuud, midä mi taha, a kas nä andva' meele ka' tuud, midä meil vaia om? Kas nä toitva' mi hinge? Kuis tuud tiidä' saia'?

Ku mi õgaüts mõtlõsi kõrrast tuu pääle, õt kuis mi eläsi umma täämpäst päivä, ku mi tiiasi, õt s'oo om mi elo ainumas vai viimäne päiv? Midä mi sis teesi'? Kas mi sis ka' kulutas tuu päävä solvumisi, pettumisi, kulak karmanih k'aumisõ, kur'a sõna vai hoops ulli muudu raha tiinmisõ pääle? Ku mi õgaüts mõtlõ kõrrast, õt ku piasi juhtumma sääne asi, õt uma tarõ palas ja teil ommava' õnnõ mõnõ' sekundi' aigu, õt säält väll' joosta', sis midä vai kedä ti hindäga' üteh haarasi'? Olõ-õi vaia parhilla' vastada' nulõ küüsümuisilõ. Võit tuu pääle peräst kotoh mõtõlda'.

Mu meelest om inemisi umavaihõlinõ kõüdüs hingelitsõl tasandil väiga' tähtsä. Tuu kõüdüs ommõgi' tuu, mia tege meid ütisesest rahvast. Ütskõik koh mi elä: Setomaal, Siberäh, pääliinah vai Pariisih. Tuu ommõgi' tuu, mia kisk meid siiä' Setomaalõ, mia tege süäme alt lämmäst ku mi ütstõist näie, mia valmstas meele hüvvämiilt vai pand meid hüästmeelest ikma – eiski' ku tuu juhtus mi elo viimätsel minotil. Tuu om tuu – midä meil om nii väiga' vaia, a midä mi saa-ai osta' raha iist.

Tuuperäst om väiga' tähtsä' tõõnõtõdsõ avitaminõ, ütstõdsõst huulminõ, ku ka' üteh k'aumisõ' ja olõmisõ', näütüesest leelopäiv, kunigriik, Seto Kongress, maar'apäiv Petsereh, Radaja küläh maar'apäivä kirmas. Nuu' omma' mi traditsiooni', rituaali', koh mi kõik kuuh olõ, tõõnõtõdsõlõ hüvvä soovi ja säält saa mi umalõ hingele tugõ ja api.

A kuis tetä' ja ellä' säänestmuudu, õt mi hinge' olõsi' parebahe hoiõt ja tervebä'? Ma' ja ka' vanõbidõ kogo arvas, õt üte as'ana võisi' tuu jaost olla' inämp ütitsit tegemisi ja saavutuisi. Pia-ai olõma õnnõ organisatsioonõ vaihõl, a ka' inemisi hindä vaihõl. Sis saasi' õgaüts tunda' hinnäst kaasatuna ja väärtüsliguna. Tuuperäst om täämbä ti mapi vaihõl üts erälde eelnõu koohtüü arõndamisõst.

Vanõbidõ Kogo puult om vällä pakut viil mõnõ' võimaligu' teema', midä mi arva olõvat parhilla' tähtsä otsustamisõst. Kõigi otsussidõ eelnõu' omma' mapi vaihõl.

Õgaüts võis täämbä kõnõlda, sõna võtta', esitä' eelnõudõlõ muudatuisi vai tävvendüsettepanõkit, esitä' ka' tävveste vahtsit eelnõusit jne. Tuu jaost om meil olõmah sekretäri taltus, kiä avitas ku om vaia.

Kõgõ tähtsäp – otsussidõ vastavõtmisõl pallõ sinno, hääletä' UMA süämetunnistusõ ja tõekspidämise perrä. S'oo om väiga' tähtsä tuuperäst, õt mi olõ siiä' kokko tulnu', õt täämbätse' otsusõ' saasi' setokõisi hindä näo ja nuih olõs kõigi kokko tulnu' setokõisi soovi' ja tahtmisõ'.

Ma tennä Setomaa Valdu Liitu koohtüü iist nuidõ kolmõ aastaka iist, ma tennä vanõbidõ kogo liikmit läüt ao, nätt vaiva iist Setomaa ja setokõisi elo edesiviimisõ nimel. Tennä kullõjit s'oo pikä sõnavõtu ar' kullõmisõ iist.

Hoitkõ' ütstõist, armas rahvas, sis jummal hoit Teit ka'.

Huvvi, mõttit ja tarku otsussit Teele!

Urmet Itse
(SKVK) päävanõp)